

یخچال بدون برف

یکی از عجایب معماری ایرانی ساخت بناهایی از خشت خام و آجر بود که بدون مصرف برق یا هر انرژی دیگری، آبی که در زمستان به یخ تبدیل می‌شد را برای ماه‌ها از گزند گرما و آب‌شدن حفظ می‌کرد. یخچال‌ها از جمله سازه‌های پرتیرا عمومی در شهرها و روستاهای ایران بودند. زمانی در اصفهان و اطرافش ۴۰ یخچال گلی وجود داشت که یخ مردم شهر را در تمام بهار و تابستان تأمین می‌کردند. این یخچال‌ها که بیشتر باید رد آن‌ها را در شهرهای حاشیة کویر گرفت، اغلب سر و شکلی مشابه دارند. یخچال‌های تاریخی معمولاً دارای یک گنبد پله‌پله هستند که از یخ انباشته‌شده در دل گودال، در برابر آفتاب تندوتیز کویر محافظت می‌کند. با آنکه این یخچال‌ها صدها سال به خوبی کار کرده‌اند و از پس وظیفه‌ای که به گردنشان گذاشته شده بود، به خوبی برآمده‌اند، اما با به بازار آمدن یخچال‌های برقی، به فراموشی سپرده شدند. با این حال همچنان در شهرهایی مانند کاشان، کرمان، ابرقو، ملایر، میبد و یزد می‌توان نمونه‌های کهن سال اما همچنان سرپای آن‌ها را دید. بناهایی که ظاهراً ساختمانی ساده دارند، اما از پس کاری عجیب و باورنکردنی برمی‌آیند.

یک اصل مهم

بخش‌های متفاوت یخچال‌های تاریخی در مناطق کویری، بر اساس یک اصل ساده اما مهم جانمایی و ساخته می‌شدند. در حاشیة کویر برف‌های نشسته بر دامنه شمالی کوه‌ها آب نمی‌شوند، به این خاطر که دامنه جنوبی کوه‌ها آفتاب‌گیر است و دامنه شمالی بیشتر در سایه. در ساخت یخچال‌های تاریخی، مانند همین یخچال خشتی شهر میبد، مخزن یخ و حوضچه‌هایی که در آن‌ها یخ ساخته می‌شد، در شمال دیوار قرار می‌گرفتند تا از تابش آفتاب در امان باشند.

جغرافیای یخچال

حتی در شهرهایی مانند ملایر که در مقایسه با شهرهای حاشیه کویر، تابستان چندان گرمی ندارند هم چنین یخچالی به دست خیرین شهر ساخته شده است. در واقع ساخت یخچال‌هایی از جنس آجر و خشت در تمام مناطق ایران، از جمله ارومیه و تبریز نیز معمول بوده است. تنها در مناطقی که گرم و مرطوب هستند و در زمستان کمتر از ۳۰ روز یخبندان دارند، امکان یخ‌سازی و انباشت آن در یخچال وجود ندارد. با این حساب در مناطق شمالی ایران و سواحل خلیج فارس و دریای عمان یخچالی نخواهید یافت.

گنبدهای ارچین

پله‌ای ساختن گنبد یخچال پر از فایده بود. اول اینکه چنین گنبدهایی حتی در جهتی که رو به خورشید بود، آفتاب را می‌شکستند و نور و سایه ایجاد می‌کردند. به این روش از تیزی و گرمای آفتاب کاسته می‌شد. پله‌ای ساختن گنبد باعث سبک‌شدن آن و جلوگیری از رانش و خرابی گنبد می‌شد. همچنین اگر بخشی از گنبد به مرمت یا بازسازی احتیاج پیدا می‌کرد، دسترسی کارگران و بناها با توجه به شکل گنبد، آسان بود. اهل فن به این نوع گنبد «ارچین» می‌گویند.

زیر سایه دیوار

کارگران یخچال، شب‌های سرد زمستان آب را به حوضچه‌های کم‌عمقی که در شمال دیوار قرار داشت هدایت می‌کردند تا آب در طول شب یخ ببندد. با نزدیک‌شدن به طلوع آفتاب، کارگران با عجله یخ‌ها را می‌شکستند و روانه چاله یخدان می‌کردند. هر چند اگر آفتاب بالا هم می‌آمد، دیوار یخچال مانند همین یخدان مؤبدی کرمان، آن قدر طولانی و بلند بود که مخزن یخ و حوضچه‌های یخ‌ساز را زیر سایه خود بگیرد. طول این دیوارها گاهی به ۸۵ متر و ارتفاع آن‌ها به ۱۰ متر می‌رسید.

معجزه کاهگل

گنبد اغلب یخچال‌های تاریخی که روی مخزن یا چال یخ سایه انداخته‌اند، از جمله همین یخچال ابرقو، کاهگلی هستند. کاهگل عایق بسیار خوب حرارتی است. با پرشدن مخزن، روی یخ را می‌پوشاندند و کاهگل می‌کردند. حتی ورودی‌های یخچال را با کاهگل می‌پوشاندند. با آمدن بهار، اهالی محل با جشن و پایکوبی سراغ یخچال می‌رفتند تا در یخچال را باز کنند و نوشیدنی‌های خود را با یخ خنک کنند. ایرانیان بخشی از درآمدشان را صرف نوشیدنی و یخ می‌کردند.

